

UDK: 327.82(497.5)“1919/1922”
329(497.5)HSS“1919/1922”
929 Kežman, Lj.
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 1. 9. 2006.
Prihvaćeno: 13. 10. 2006.

Prilozi za političku biografiju dr. Ljudevita Kežmana: od “Memoranduma” za Mirovnu konferenciju u Parizu do odlaska u Sjedinjene Američke Države (1919.-1922.)

Zlatko MATIJEVIĆ

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Autor je na temelju znanstvene i publicističke literature te suvremenoga stranačkog tiska rekonstruirao političko djelovanje dr. Ljudevita Kežmana, tajnika Glavnog odbora Hrvatske (pučke-republikanske) seljačke stranke. U razdoblju od 1919. do 1923. on je nekoliko puta obavljao posebne zadaće u europskim državama (Italija, Austrija, Švicarska i Francuska). Kežmanovo djelovanje u inozemstvu trebalo je pridonijeti međunarodnoj afirmaciji Radićeve politike i jačanju pozicija njegove stranke u Kraljevini SHS.

Ključne riječi: svećenstvo, politika, parlamentarni izbori, ustavotvorna skupština, hrvatsko pitanje, stranačko-politička agitacija, politička emigracija

“Nijedan vanjski političar ili novinar nije mogao pojmiti Radića kad više da su popovi lopovi i da spadaju u crkvu! Dakle u crkvi su pošteni a izvan crkve ako baš nijesu pristaše njegove politike onda su ‘lopovi’. Kako može jedan čovjek koji je izvan crkve lopov biti u isti čas pošten ako je u crkvi!? Zar nema Radić sam u stranci popova?”

Dr. Manko GAGLIARDI, *Istina o hrvatskom emigrantskom revolucionarnom komite[t]u 1919-21*, [Graz, 1922.], 35-36.

Uvod

U parlamentarnom razdoblju postojanja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, tj. od osnutka (1918.) do uvođenja osobne diktature kralja Aleksandra I. Karađorđevića (1929.),¹ na njezinoj je političkoj pozornici djelovalo mnoš-

¹ O višestranačkom parlamentarnom sustavu u Kraljevini SHS opširnije vidi: Branislav GLIGORIJEVIĆ, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919-1929)*, Beograd 1979. O karakteru Aleksandrove diktature vidi: Hrvoje MATKOVIĆ, “Je li šestosiječanjska diktatura bila monarhofašistička”, u: ISTI, *Studije iz novije hrvatske povijesti*, Zagreb 2004., 441-445.

tvo političkih stranaka i skupina. Bilo bi teško, iako vjerojatno ne i nemoguće, pronaći neku tadašnju građansku političku stranku ili skupinu koja u svojim redovima nije imala određeni broj svećenika, članova raznih vjerskih zajednica koje su djelovale na teritoriju Kraljevine SHS. U svrhu ilustracije navedene tvrdnje navodim neke od najistaknutijih svećenika koji su svojim djelovanjem u znatnoj mjeri obilježili politički život nekadašnje jugoslavenske državne zajednice. Katolički svećenik dr. Anton Korošec bio je dugogodišnji predsjednik Slovenske ljudske (pučke) stranke (SL[P]S) i ministar u mnogim kraljevskim vladama.² Pravoslavni svećenik i član vodstva Narodne radikalne stranke prof. dr. Vojislav (Voja) Janjić bio je ministar u više vlada.³ Katolički svećenici prof. dr. Janko Šimrak, kasniji biskup križevačke grko-katoličke biskupije i prof. dr. Stjepan Bakšić te hercegovački franjevci Didak Buntić, narodni zastupnik u Ustavotvornoj skupštini i dr. Dominik Mandić bili su istaknuti članovi Hrvatske pučke stranke.⁴ Dr. Fran Barac, profesor na zagrebačkom Teološkom fakultetu i katolički župnik dr. Svetozar Rittig bili su ugledni članovi Hrvatske zajednice.⁵ Stjepan Pavunić, pop Stipe pl. Vučetić i prof. dr. Josip Pazman bili su aktivni članovi Hrvatske stranke prava.⁶ Bosanski franjevac Jako Pašalić bio je narodni zastupnik Hrvatske težačke stranke u Ustavotvornoj skupštini Kraljevine SHS.⁷ Don Juraj Biankini, potpredsjednik Davidovićeve vlade, stavio je svoj svećenički ugled na raspolaganje Demokratskoj stranci.⁸ Među suutemelji-

² Ferdo ČULINOVIĆ, *Jugoslavija između dva rata*, II, Zagreb 1961., 287 i d.; Momčilo ZEČEVIĆ, *Slovenska ljudska stranka i jugoslovensko ujedinjenje 1917-1921. Od Majske deklaracije do Vidovanskog ustava*, Beograd 1973., 28 i d.; B. GLIGORIJEVIĆ, *Parlament*, 28 i d.; Andrej RAHTEN, *Slovenska ljudska stranka v beograjski skupščini. Jugoslovanski klub v parlamentarnem življenju Kraljevine SHS 1919-1929*, Ljubljana 2002., 11 i d.

³ F. ČULINOVIĆ, *Jugoslavija*, II, 294 i d.; Milan M. STOJADINOVIĆ, *Ni rat ni pakt. Jugoslavija između dva rata*, Rijeka 1970., 303 i d.; B. GLIGORIJEVIĆ, *Parlament*, 109 i d.; Đorđe Đ. STANKOVIĆ, *Nikola Pašić i Hrvati (1918-1923)*, Beograd 1995., 170 i d.

⁴ [Didak ČORIĆ, ur.], *Fra Didak Buntić. Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine*, Zagreb – Mostar 1978., 99 i d.; Zlatko MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jugoslovenstva. Hrvatska pučka stranka u političkom životu Kraljevine SHS (1919.-1929.)*, Zagreb 1998., 30 i d.

⁵ H. MATKOVIĆ, "Hrvatska zajednica. Prilog proučavanju političkih stranaka u staroj Jugoslaviji", u: ISTI, *Studije iz novije hrvatske povijesti*, 53 i d.; Ivica ZVONAR, "Prinos poznavanju političkog djelovanja dr. Frana Barca", *Časopis za suvremenu povijest* (dalje: ČSP), Zagreb, 34/2002., br. 2, 409-433.

⁶ Ante PAVELIĆ, *Putem Hrvatskog Državnog Prava. Članci – Govori – Izjave 1918-1929*, Buenos Aires – Madrid 1977., 19 i d.; Stjepan KR PAN, *Brinjski kraj u prošlosti i sadašnjosti – Prilozi za monografiju* -, Zagreb 1995., 39 i d.; Milivoj KOVAČIĆ, *Stjepan Pavunić Virovec, vrbovečki i koprivnički župnik*, Koprivnica 2001.; I. ZVONAR, "Mons. Josip Pazman (1863.-1925.): prilog poznavanju političkog djelovanja", ČSP, 37/2005., br. 2, 423-443.

⁷ Z. MATIJEVIĆ, "Stranačko-politički život bosansko-hercegovačkih Hrvata u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (1919.-1929.)", u: ISTI, *U sjeni dvaju orlova. Prilozi crkveno-nacionalnoj povijesti Hrvata u prvim desetljećima 20. stoljeća*, Zagreb 2005., 138 i d.

⁸ B. GLIGORIJEVIĆ, *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Beograd 1970. 135; H. MATKOVIĆ, *Svetozar Pribičević i Samostalna demokratska stranka do šestojanuarske diktature*, Zagreb 1972., 50.

teljima Radićeve Hrvatske (pučke-republikanske) seljačke stranke (H/P-R/SS) bila su i četiri katolička svećenika: Antun Irgolić, Antun (Toni) Schlegel (Šlegel), Rikard Korytnik (Koritnik) i Franjo Škrinjar.⁹ Dva vjerojatno najpoznatija člana H(P-R)SS-a iz redova katoličkog svećenstva bili su Pavao Matica, kasniji disident i ministar u vladi generala Petra Živkovića¹⁰ te dr. Ljudevit (Lujo) Kežman,¹¹ poznat i kao Radićev "ministar vanjskih posala".¹² Nije slučajno da navodim gotovo isključivo katoličke svećenike, jer je notorna činjenica da su oni bili ne samo članovi nego dapače istaknuti dužnosnici i parlamentarni predstavnici svih relevantnih političkih stranaka u

⁹ Stjepan RADIĆ, *Politički spisi. Autobiografija – članci – govori – rasprave*, [Zvonimir KULUNDŽIĆ, prir.], Zagreb 1971., 518-519; H. MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Zagreb 1999., 33-34; Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, "Zagrebački novinar Antun Schlegel i njegov utjecaj na politiku u prvoj četvrtini dvadesetog stoljeća", u: ISTA, *Skrivene biografije nekih Nijemaca i Austrijanaca u Hrvatskoj 19. i 20. stoljeća*, Osijek 2001., 236; Ivo PERIĆ, *Antun Radić 1868.-1919. Etnograf, književnik, političar*, Zagreb 2002., 184-185; ISTI, *Stjepan Radić 1871.-1928.*, Zagreb 2003., 201; ISTI, *Vladko Maček. Politički portret*, Zagreb 2003., 31.

¹⁰ F. ČULINOVIĆ, *Jugoslavija*, II, 303.

¹¹ Lj. Kežman rodio se u Zagrebu 17. listopada 1887., a umro je navodno početkom pedesetih godina XX. st. u Sjedinjenim Američkim Državama. Svećenik, novinar i političar. Tijekom školovanja u rodnom gradu bio je član Zbora duhovne mladeži zagrebačke. Sveučilišne je studije završio u Švicarskoj. Za rimokatoličkog je svećenika zaređen 1911. godine. Kao svećenik Zagrebačke nadbiskupije prvo je kapelansko mjesto dobio u Plješivici (1911.). Dvije godine kasnije imenovan je za kapelana u Oriovcu (1913.). Kraće je vrijeme bio kapelan u Petrijancu. U razdoblju od 1915. do 1916. službovao je u Molvama, a kapelansku je službu obavljao i u Štefanju (Čazmanski dekanat). Djelovao je i u župi Granešini u Remetskom dekanatu pokraj Zagreba. Uskoro nakon što se 1919. opredijelio za stranačko-političku karijeru više mu nisu povjeravane crkvene službe u Hrvatskoj. Na stranačkoj listi H(P-R)SS-a izabran je četiri puta za narodnog zastupnika (1920., 1923., 1925. i 1927.). U razdoblju od 1922. do 1925. boravio je u SAD-u. Nakon odlaska u političku emigraciju (1928.), povezuje se i s komunistima i s pripadnicima ustaškog pokreta. Suraduje u listu *Hrvatski Put*, glasilu Hrvatskoga nacionalnog revolucionarnog pokreta. U iseljeničkim je listovima komentirao sporazum Cvetković – Maček i značenje uspostave Banovine Hrvatske (1939.). Svoje uglavnom političke članke najčešće je objavljivao u domovinskim i iseljeničkim glasilima H(P-R)SS-a: *Narodni val*, *Seljačka Republika*, *(Slobodni) Dom* i dr. (Josip BUTURAC, *Povijest Zbora duhovne mladeži zagrebačke 1836-1936*, Zagreb 1937., 73-74; "Vjesnik", *Katolički List*, Zagreb, 62/1911., br. 2, 15; Mato TUSTANIĆ, *Oriovačka župa. Iz povijesti i života*, Oriovac, 1969., 58; Anđelko ZORKOVIĆ, *Povjesnica općine Petrijanec*, Petrijanec 1995., 112; Juraj MAGJAREC, *Majka Božja Molvarska*, Rim 1957., 48; Ivan ČIZMIĆ, *Hrvati u životu Sjedinjenih Američkih Država. Doprinosi u ekonomskom, političkom i kulturnom životu*, Zagreb 1982., 285-286; "Bivši radićevski narodni poslanik dr. Kežman u službi boljševičke propagande", *Vreme*, Beograd, 12/1932., br. 3896, 1; [Pero MORAČA, ur.], *Proleter. Organ Centralnog Komiteta Komunističke Partije Jugoslavije 1929-1942.*, Beograd 1968., 192; Ljubo BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941. Iz povijesti hrvatskog pitanja*, 1, Zagreb 1974., 53; Hamid DŽUMHUR, *Ivan Krndelj. Hrvatski Narodni Revolucionarni Pokret. Kerestinec*, Sarajevo 1981. (Sarajevo – Chicago 1982.), 8; [Jere JAREB, ur.], *Političke uspomene i rad dra Branimira Jelića*, Chicago 1982., 34, 41, 49, 63, 64, 71, 87; Franjo TUĐMAN, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji 1918.-1941.*, *Knjiga druga 1929.-1941.*, Zagreb 1993., 53; L., "Dr. Kežman o sporazumu", *Slobodna misao*, Sydney, 9/1939., br. 776, 2.)

¹² Manko GAGLIARDI, *Istina o hrvatskom emigrantskom revolucionarnom komite[t]u 1919-21*, [Graz 1922.], 37.

Sloveniji, Hrvatskoj, Vojvodini te Bosni i Hercegovini, odnosno u ondašnjim pokrajinama Kraljevine SHS u kojima je Katolička crkva, u odnosu prema drugim vjerskim zajednicama, imala apsolutnu većinu ili barem brojčano jaku manjinu vjernika. Treba odmah naglasiti da aktivno sudjelovanje svećenika u politici nije u suprotnosti s njihovom duhovnom službom u nekoj vjerskoj zajednici, jer je tu ponajprije riječ o pravu koje proizlazi iz državljanjskog statusa, a ne konfesionalne pripadnosti. Osim toga, niti jedna vjerska zajednica u Kraljevini SHS nije imala svoju političku stranku pa prema tome nije mogla snositi nikakvu odgovornost za eventualno političko djelovanje nekoga svog svećenika. Ipak, ovisno o procjeni crkvenih vlasti, osobito kada je riječ o Katoličkoj crkvi, pojedinom se svećeniku moglo zabraniti članstvo u političkoj stranci koja je svojim programom ili djelovanjem ugrožavala konkretnu vjersku zajednicu ili se općenito protivila svjetonazoru utemeljenom na vjerskim istinama.¹³

Historiografija i publicistika o političkom djelovanju dr. Lj. Kežmana

Hrvatska i nekadašnja jugoslavenska historiografija i publicistika posvećivale su malu pozornost Lj. Kežmanu i njegovu političkom djelovanju u cjelini. Prvi povjesničar koji se osvrnuo na njega kao relativno važnu osobu na hrvatskoj stranačko-političkoj pozornici bio je Rudolf Horvat, koji je, osim o Kežmanovu uhićenju 1919. u svezi s upućivanjem "Memoranduma" ("Spomenice") H(P-R)SS-a na Konferenciju mira u Parizu (1919.), upozorio i na njegovo sudjelovanje u parlamentarnom životu Kraljevine SHS.¹⁴ Dugo godina nakon objavljivanja Horvatove knjige, Kežmanovo se ime više nije pojavljivalo na stranicama historiografske i publicističke literature. Tek je početkom 70-ih godina prošloga stoljeća publicist Zvonimir Kulundžić donio opsežnu raščlambu Kežmanova prijevoda na engleski jezik "Ustava neutralne seljačke republike Hrvatske" (1923.).¹⁵ Gotovo dva desetljeća kasnije isti je autor ponovno, ali sada znatno sažetije, pisao o tom izdanju "Ustava".¹⁶ Od hrvatskih je povjesničara engleski prijevod "Ustava" ovlaš spomenuo i

¹³ O odnosu Katoličke crkve prema političkim strankama i politici općenito vidi: Augustin JURETIĆ, *Katolici i politika*, Zagreb 1926.; *Katolička Akcija i Katolički Pokret. Dokumenti*, [Sarajevo, 1927.], 34-42; A. [ugustin] GUBERINA, *Katolička Akcija*, Sarajevo 1935., 13-43; Jure KRIŠTO, *Prešućena povijest. Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850.-1918.*, Zagreb 1994.; Z. MATIJEVIĆ, *Lučonoše ili herostrati? Prilozi poznavanju crkveno-nacionalne povijesti Hrvata početkom XX. stoljeća*, Zagreb 2006., 221-242.

¹⁴ Rudolf HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb 1942., 87, 91, 104, 159, 171, 230, 318, 348, 353 i 369.

¹⁵ Z. KULUNDŽIĆ, "Državno uređenje ili Ustav neutralne seljačke republike Hrvatske", u: S. RADIĆ, *Politički spisi*, [Z. KULUNDŽIĆ, prir.], 531-540.

¹⁶ Z. KULUNDŽIĆ, *Stjepan Radić i njegov republikanski ustav. U povodu šezdesete obljetnice smrti 8. kolovoza 1988.*, Zagreb 1989., 151, 185-188.

Franjo Tuđman.¹⁷ Srbijski povjesničar Vuk Vinaver objavio je šturu obavijest o Kežmanovim kontaktima s predstavnicima mađarske vlade početkom dvadesetih godina u Beču.¹⁸ Bogdan Krizman bio je prvi autor koji je nakon Drugoga svjetskog rata donio nešto više informacija o Kežmanovu političkom djelovanju u Kraljevini SHS.¹⁹ Nedugo nakon njega povjesničar Ljubo Boban se u nekoliko rečenica osvrnuo na Kežmanovo djelovanje u emigraciji (1930.).²⁰ Kasnije su to razdoblje Kežmanova života u svojim radovima usputno spomenuli Fikreta Jelić-Butić²¹ i B. Krizman.²² Početkom 80-ih godina XX. stoljeća Ivan Čizmić je u nekoliko sažetih rečenica opisao Kežmanov boravak i djelovanje u Sjedinjenim Američkim Državama (1922.-1925.).²³ Pišući o S. Radiću, publicist Ivan Mužić osvrnuo se i na Kežmanovo uhićenje (1919.).²⁴ Zanimljivo je da je isti autor upozorio i na pozadinu njegova javnog istupanja protiv reformnog ("žutog") pokreta dijela nižega katoličkog svećenstva u Hrvatskoj.²⁵ O Kežmanovu odnosu prema tom pokretu, iz kojega je kasnije niknula Hrvatska starokatolička crkva, dva je puta pisao i autor ovih redaka.²⁶ Povjesničarka Bosiljka Janjatović, istražujući politički teror koji su organizirale državne vlasti u Kraljevini SHS, nekoliko je puta relativno opširno pisala o Kežmanovu uhićenju 1919. godine.²⁷ Na Kežmanovo tamnovanje s Vladkom Mačekom (1919.-1920.), kao i na neke njegove stranačke aktivnosti, osvrnuo se i povjesničar Ivo Perić.²⁸ Isti je autor u Radićevu životopisu na više mjesta spomenuo dr. Kežmana kao važ-

¹⁷ F. TUĐMAN, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji 1918.-1941. Knjiga prva 1918.-1928.*, Zagreb 1993., 364, bilj. 626.

¹⁸ VUK VINAVER, *Jugoslavija i Mađarska 1918-1933.*, Beograd 1971., 216.

¹⁹ B. KRIZMAN, "Stjepan Radić – život – misao – djelo", u: [ISTI, ur.], *Korespondencija Stjepana Radića 1919-1928*, 2, Zagreb 1973., 36-37, 62-63, 79, 86.

²⁰ Lj. BOBAN, *Maček*, 53.

²¹ FIKRETA JELIĆ-BUTIĆ, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941-1945.*, Zagreb 1977., 19, bilj. 30.

²² B. KRIZMAN, *Ante Pavelić i ustaše*, Zagreb 1986., 33.

²³ I. ČIZMIĆ, *Hrvati u životu SAD*, 285-286.

²⁴ IVAN MUŽIĆ, *Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Ljubljana 1987., 46-47.

²⁵ Isto, 301.

²⁶ Z. MATIJEVIĆ, "Reformni pokret dijela nižega katoličkog svećenstva u Hrvatskoj (1919.-1924.)", u: ISTI, *U sjeni dvaju orlova*, 247-248, 250-251, 257; ISTI, "Koprivnički župnik Stjepan Zagorac i reformni pokret nižega rimokatoličkog klera u Hrvatskoj (1920.)", *Podravina*, Koprivnica, 4/2005., br. 7, 87-88.

²⁷ BOSILJKA JANJATOVIĆ, "Progon triju političkih grupacija u Hrvatskoj (1918-1921)", *Historijski zbornik* (dalje: *HZ*), Zagreb, 45/1992., 92-94; ISTA, "Dr. Vladko Maček: progoni i suđenja 1919.-1935. godine", u: [M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, odg. ur.], *Spomenica Ljube Bobana 1933.-1994.*, Zagreb 1996., 271-272; ISTA, "Karađorđevićevske represije protiv dr. Vladka Mačeka", *HZ*, 53/2000., 125-131; ISTA, *Politički teror u Hrvatskoj 1918.-1935.*, Zagreb 2002., 145-151 i 169; ISTA, *Stjepan Radić. Progoni, zatvori, suđenja, ubojstvo 1889.-1928.*, Zagreb 2003., 156, 163, 181-182 i 196.

²⁸ I. PERIĆ, *V. Maček*, 54-58, 69, 85 i 131.

noga člana H(P-R)SS-a.²⁹ Istražujući francuska politička stajališta o hrvatskom pitanju u prvim desetljećima prošlog stoljeća, Miro Kovač je donio vrijedne podatke o Kežmanovoj diplomatskoj aktivnosti u Parizu (1922.).³⁰ Radovi ostalih autora u kojima se spominje dr. Kežman, manje su važni za poznavanje njegova političkog djelovanja.

Relevantni podaci za rekonstrukciju Kežmanova političkoga i diplomatskog djelovanja u razdoblju od 1919. do 1923. sačuvani su u korespondenciji S. Radića,³¹ uspomena V. Mačeka³² i suvremenom tisku (*Slobodni Dom*, *Dom*, *Narodni val*, *Hrvat*, *Jutarnji List*, *Hrvatski Put* i dr.).

Dr. Lj. Kežman i "Memorandum" H(P-R)SS-a za Mirovnu konferenciju u Parizu (1919.)

Nakon što je regent Aleksandar Karađorđević u Beogradu 1. prosinca 1918. proglasio ujedinjenje kraljevina Srbije i Crne Gore s kratkotrajnom Državom Slovenaca, Hrvata i Srba u jedinstveno Kraljevstvo/Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca, u državopravnom je pogledu došlo do svršenog čina kako za geopolitički prostor jugoistočne Europe tako i za predstojeću Konferenciju mira u Parizu. Nastanak nove države nije bio prihvaćen s jednakim oduševljenjem u svim njezinim dijelovima, pogotovo ne onima koji su još donedavno bili u sastavu Austro-Ugarske Monarhije. Stjepan Radić, predsjednik H(P-R)SS-a, osjetivši opravdano nezadovoljstvo hrvatskog sela, krenuo je početkom 1919. s političkom akcijom protiv novouspostavljenoga državno-političkog stanja.³³

Nastojeći izvijestiti svjetsku javnost o teškim prilikama u Hrvatskoj i zahtjevima hrvatskog naroda glede njegove budućnosti, Radić je zajedno s najužim vodstvom stranke odlučio poslati "Memorandum"³⁴ na Mirovnu konferenciju u Parizu na "ruke predsjednika američke vlade Wilsona".³⁵

²⁹ I. PERIĆ, S. Radić, 304, 321, 324, 418-419.

³⁰ Miro KOVAČ, *Francuska i hrvatsko pitanje 1914.-1929.*, Zagreb 2005., 215-216.

³¹ [B. KRIZMAN, ur.], *Korespondencija*, 130 i d.

³² Vladko MAČEK, *Memoari*, [Boris URBIĆ, prir.], Zagreb 1992., 53-57.

³³ B. KRIZMAN, "S. Radić", 34; ISTI, *Hrvatska u prvom svjetskom ratu. Hrvatsko-srpski politički odnosi*, Zagreb 1989., 406.

³⁴ O nastanku i sadržaju "Memoranduma" opširnije vidi: S. RADIĆ, *Seljačka svijest i narodna volja. Put k seljačkoj republici*, Zagreb 1923., 12-15; ISTI, *Politički spisi*, [Z. KULUNDŽIĆ, prir.], 92; R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, 83-86; Z. KULUNDŽIĆ, *Atentat na Stjepana Radića*, Zagreb 1967., 130-132, 134; B. GLIGORIJEVIĆ, *Demokratska stranka*, 90-91; B. KRIZMAN, "S. Radić", 34-36, 58-59, 61; I. MUŽIĆ, S. Radić, 41-43, 46; V. MAČEK, *Memoari*, 52-53; B. JANJATOVIĆ, "Progon triju", 92; ISTA, "Dr. V. Maček", 271; ISTA, "Karađorđevićevske represije", 127-128; ISTA, S. Radić, 160; F. TUĐMAN, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji 1918.-1941. Knjiga prva 1918.-1928.*, 280-281; H. MATKOVIĆ, *Povijest HSS*, 73-75; I. PERIĆ, *Hrvatska državotvorna misao u XIX. i XX. stoljeću*, Zagreb 2002., 374-375; ISTI, S. Radić, 296-298, 300; ISTI, V. Maček, 53-54.

³⁵ B. KRIZMAN, "S. Radić", 61.

“Memorandum”, čiji je autor bio S. Radić, potpisali su V. Maček i Josip Predavec koji su ga trebali dostaviti Mirovnoj konferenciji.³⁶ Zadaća pronalaznja pouzdanog kanala za prebacivanje “Memoranduma” iz Zagreba u Pariz bila je povjerena dr. Kežmanu, tada mladom svećeniku zagrebačke nadbiskupije,³⁷ koji je dobro govorio francuski jezik.³⁸ Tijek cijele akcije opisao je nešto kasnije, kao pritvorenik u zatvoru zagrebačkoga Sudbenog stola, sam Kežman u pismu dr. Gjuri Šurminu.³⁹ On se, prema vlastitoj izjavi, odlučio na akciju da bi “sebi i možda još kome od HP[-R]SS” pribavio “putnicu [putovnicu] za Pariz”, odnosno omogućio odlazak na Mirovnu konferenciju.⁴⁰ Kežman je u Ljubljani stupio u doticaj s “talijanskom misijom” u nadi da će mu ona izaći u susret.⁴¹ Videći u akciji H(P-R)SS-a i svoj interes, članovi misije su uputili Kežmana u Trst na sastanak s dopukovnikom Finzijem.⁴² Talijanski je časnik bio vrlo susretljiv te je Kežmanu, koji je vjerojatno već tada bio “glavni tajnik” H(P-R)SS-a,⁴³ tj. tajnik Glavnog odbora stranke, ponudio da u Pariz osim njega “ide i još tkogod, da bude cijela deputacija”.⁴⁴ Nakon što je u razgovoru od Kežmana dobio informaciju da je dr. Maček vodeća ličnost H(P-R)SS dok se Radić nalazi u pritvoru, Finzi

³⁶ V. MAČEK, *Memoari*, 53; B. JANJATOVIĆ, “Dr. V. Maček”, 271; ISTA; “Karadorđevićevske represije”, 128; ISTA, *Politički teror*, 145; Mark BIONDICH, *Stjepan Radić, the Croat Peasant Party, and the Politics of Mass Mobilisation, 1904-1928*, Toronto – Buffalo – London 2000., 166; I. PERIĆ, *V. Maček*, 54.

³⁷ V. MAČEK, *Memoari*, 53; I. MUŽIĆ, *S. Radić*, 46; B. JANJATOVIĆ, “Dr. V. Maček”, 271; ISTA; “Karadorđevićevske represije”, 128; ISTA, *Politički teror*, 145; ISTA, *S. Radić*, 160; I. PERIĆ, *V. Maček*, 54.

³⁸ Kežman je osim francuskoga govorio još engleski i njemački jezik. ([B. KRIZMAN, ur.] *Korespondencija*, 197; S. RADIĆ, “Dr. Kežman krivo obtužen i zatvoren.”, *Slobodni Dom* /dalje: SD/, Zagreb, 16/1922., br. 31, 6.) Iako je Radić u svome članku ustvrdio da je Kežman govorio “tečno” i talijanski jezik to izgleda, ipak, nije bila istina. On je u jednom svom pismu također ustvrdio da Kežman zna “dobro” poljski i da “razumije” češki. (Vidi: [B. KRIZMAN, ur.], *Korespondencija*, 187, 221.)

³⁹ V. MAČEK, *Memoari*, 53; B. JANJATOVIĆ, “Progona triju”, 92, bilj. 12 i 14; ISTA, *S. Radić*, 160, bilj. 522; I. PERIĆ, *V. Maček*, 55. Original Kežmanova pisma Šurminu čuva se u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, Spisi Gj. Šurmina.

⁴⁰ Nav. prema: [B. KRIZMAN, ur.], *Korespondencija*, 186. Također vidi: B. KRIZMAN, “S. Radić”, 62; I. MUŽIĆ, *S. Radić*, 46; B. JANJATOVIĆ, “Karadorđevićevske represije”, 128, bilj. 15; ISTA, *Politički teror*, 145, bilj. 48.

⁴¹ [B. KRIZMAN, ur.], *Korespondencija*, 186; B. JANJATOVIĆ, “Dr. V. Maček”, 271; ISTA, *S. Radić*, 181, bilj. 589; I. MUŽIĆ, *S. Radić*, 46.

⁴² [B. KRIZMAN, ur.], *Korespondencija*, 186; B. JANJATOVIĆ, “Karadorđevićevske represije”, 128, bilj. 15; ISTA; *Politički teror*, 144, bilj. 48; ISTA, *S. Radić*, 181, bilj. 589. Pravo ime dopukovnika Finzija, talijanskoga vojnog obavještajca, bilo je Cesare Pettorelli Lalata. (Vidi: [B. KRIZMAN, ur.], *Korespondencija*, 291; B. JANJATOVIĆ, “Karadorđevićevske represije”, 128, bilj. 15; ISTA, *Politički teror*, 144, bilj. 48.)

⁴³ Kežman je tvrdio da je 1919., na prijedlog S. Radića, postao “glavni tajnik” H(P-R)SS-a. (L.[judevit] KEŽMAN, “Izjava dra L. Kežmana.”, *Hrvatski Put*, Basel, 1/1933., br. 2-3, 16.)

⁴⁴ Nav. prema: [B. KRIZMAN, ur.], *Korespondencija*, 186; B. JANJATOVIĆ, *S. Radić*, 181, bilj. 589.

je predložio da se i njega uključi u “deputaciju”.⁴⁵ Iza Finzijeve tobožnje blagonaklonosti prema nastojanju predstavnika H(P-R)SS-a da dođe do Pariza krile su se talijanske teritorijalne pretenzije prema hrvatskim dijelovima istočnojadranske obale. Naime, u nastavku razgovora talijanski je časnik zatražio od dr. Kežmana da “ta deputacija u ime HP[-R]SS potpiše prije svog odlaska u Pariz [...] *jedan pakt* sljedećeg sadržaja: 1) Italija se obvezuje, da će kod vlasti entente podupirati želju hrvatskoga naroda za posebnom, neovisnom seljačkom republikom 2) HP[-R]SS se zato obvezuje, *da se ne će mijesati* u pitanje Rijeke i londonskog pakta 3) Hrv.[atska] republika poduzet će sve mjere ekonomskoga i socijalnoga reda podobne da utvrde prijateljski i susjedski odnos između oba (hrv.[atskoga] i talij.[anskog]) naroda”.⁴⁶ Točno pretpostavljajući da Kežman ne će htjeti potpisati nikakav “pakt”, Finzi ga je nastojao uvjeriti da je “to potrebno samo za njegovo vlastito *lično pokriće* pred njegovom vladom, da mu se ne bi prigovaralo, što je omogućio put u Pariz jednoj delegaciji, koja je protivna talijanskim teritorijalnim zahtjevima, a naša delegacija, kad dođe u Pariz, bit će onda i onako slobodna raditi što bude htjela [...]”.⁴⁷ Dr. Kežman je, prema vlastitim riječima, odlučno odbio Finzijev prijedlog: “toga pakta kao Hrvat ne mogu da potpišem”.⁴⁸ Osim toga, on nije imao ovlaštenje da u ime stranke utanači bilo kakav sporazum s predstavnicima talijanskih vlasti.⁴⁹ Videći Kežmanovu odlučnost, Finzi je, navodno, bio voljan propustiti delegaciju H(P-R)SS-a u Pariz i bez formalnog potpisivanja predloženog “pakta”.⁵⁰ Želeći o rezultatima svoga razgovora s dopukovnikom Finzijem izvijestiti vodstvo stranke, Kežman se odlučio na povratak u Zagreb. Budući da se više nije namjeravao vraćati u Trst, jer je navodno “izgubio volju”, Finzi mu je kao pratitelja dao novinara Morpurga koji je trebao Talijanima donijeti odgovor H(P-R)SS-a o mogućim daljnjim zajedničkim koracima. No, već sljedeći dan nakon dolaska u

⁴⁵ [B. KRIZMAN, ur.], *Korespondencija*, 186, 256; B. JANJATOVIĆ, “Karađorđevićevske represije”, 128, bilj. 17; ISTA, *Politički teror*, 146, bilj. 50.

⁴⁶ Nav. prema: [B. KRIZMAN, ur.], *Korespondencija*, 186-187. Također vidi: B. JANJATOVIĆ, “Karađorđevićevske represije”, 128, bilj. 19; ISTA, *Politički teror*, 146, bilj. 52. Tijekom sudskog procesa protiv S. Radića (1920.) državni odvjetnik Franjo Urbany koristio se Finzijevim prijedlogom “pakta” kao dokazom protudržavne djelatnosti predsjednika H(P-R)SS-a. (Vidi: B. JANJATOVIĆ, S. Radić, 181-182, bilj. 589; B. KRIZMAN, “S. Radić”, 62-63.) Radić je pred sudom tvrdio da se nije slagao s Kežmanovom akcijom za dobivanje putovnice od talijanskih vojnih vlasti te da nije bio autor spornog “Memoranduma”. (Vidi: B. JANJATOVIĆ, “Karađorđevićevske represije”, 128; ISTA, *Politički teror*, 169.) Radićeva kći, Milica, izjavila je odvjetniku dr. Radivoju Walteru da njezin otac nije znao ništa o Kežmanovu putu u Trst. (Vidi: [B. KRIZMAN, ur.], *Korespondencija*, 516.)

⁴⁷ Nav. prema: [B. KRIZMAN, ur.], *Korespondencija*, 187.

⁴⁸ Isto. Kežmanovu je tvrdnju ponovio i dr. Maček u svom pismu upućenom dr. Gj. Šurminu. (Vidi: Isto, 256.)

⁴⁹ Isto, 187.

⁵⁰ Isto; B. JANJATOVIĆ, “Karađorđevićevske represije”, 129; ISTA, *Politički teror*, 146, bilj. 52.

Zagreb, tj. 31. svibnja 1919., obojica su bili uhićeni.⁵¹ Brzom akcijom jugoslavenskih sigurnosnih službi osim Kežmana i Morpurga zatvoreni su još i J. Predavec i dr. Maček.⁵²

Daljnja sudbina "Memoranduma" još uvijek nije do kraja rasvijetljena te je posve nejasno je li on uopće došao do Pariza i bio uručen američkom predsjedniku.⁵³

Protivnici Radićeve stranke, u svrhu političke diskreditacije njezina vodstva, pokušavali su dokazati da su Finzi i Morpurgo dali Kežmanu veću svotu novca:

"Prvi razgovor između Kežmana i Finzija trajao je 3 sata a konac je bio taj da je Finzi predao Radićevom pouzdaniku i tajniku rep.[ublikanske] selj.[ačke] stranke 3 hiljade engleskih funti i 10 hiljada dolara. Kežman je sam prenio englezke funte dok je kratko vrijeme iza toga donio Morpurgo dolare i predao ih u Zagrebu Kežmanu".⁵⁴

Kežman je, dakako, tvrdio da nije bila riječ o novčanim sredstvima vrijednima spomena, nego da je sve bilo posve banalno:

"O verziji, da sam primio kakove novce, ima se stvar ovako: Imao sam, kad sam krenuo na put, nekoliko hiljada kruna uza se. Došavši u Trst, nabavio sam si u mjenjačnici nešto lira, koliko sam vjerojatno za svoj kratki boravak mislio potrošiti. I potrošio sam! Kad sam na večer dne 30. V. [1919.] s Morpurgom išao na kolodvor, da putujem s Orient-ekspresom u Zagreb, imao sam uza se još samo nekoliko lira. Mjenjačnice su dabome bile već zatvorene, a on se spremno ponudio, da će mi platiti večeru i kartu, a u Zagrebu kanili smo se izravnati. [...] Potrošio je za mene oko 300 K, nešto manje od 100 lira".⁵⁵

⁵¹ [B. KRIZMAN, ur.], *Korespondencija*, 187; B. JANJATOVIĆ, "Progoni triju", 92; ISTA, "Dr. V. Maček", 271; ISTA, "Karađorđevićevske represije", 129; ISTA, *Politički teror*, 146; ISTA, S. Radić, 160, bilj. 522 i 182, bilj. 589; M. BIONDICH, S. Radić, 166; I. PERIĆ, V. Maček, 54; V. MAČEK, *Memoari*, 53.

⁵² V. MAČEK, *Memoari*, 53; B. JANJATOVIĆ, "Progoni triju", 92; ISTA, "Dr. V. MAČEK", 271; ISTA, "Karađorđevićevske represije", 129; ISTA, *Politički teror*, 147; ISTA, S. Radić, 160; I. MUŽIĆ, S. Radić, 47; I. PERIĆ, S. Radić, 304; ISTI, V. Maček, 54-55.

⁵³ Vidi: R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, 86, 119; J. JAREB, *Pola stoljeća hrvatske politike. Povodom Mačekove autobiografije*, Buenos Aires, 1960., 24; B. KRIZMAN, "S. Radić", 61; I. MUŽIĆ, S. Radić, 47; Josip HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, 2, Zagreb 1989., 160-161; V. MAČEK, *Memoari*, 53; B. JANJATOVIĆ, "Dr. V. Maček", 271, bilj. 13; ISTA, "Karađorđevićevske represije", 128, bilj. 16; ISTA, *Politički teror*, 146, bilj. 49; H. MATKOVIĆ, *Povijest HSS*, 76; I. PERIĆ, S. Radić, 300; ISTI, V. Maček, 54.

⁵⁴ M. GAGLIARDI, *Istina*, 15. Također vidi: ISTI, "Istina o hrvatskom emigrantskom komitetu 1919-21", *Slobodna Tribuna*, Zagreb, 2/1922., br. 199, 2; ISTI, "Tajne iz blokaškog brloga.", *Pokret*, Zagreb, 2/1922., br. 130, 3. Također vidi: J. HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, 181.

⁵⁵ Nav. prema: [B. KRIZMAN, ur.], *Korespondencija*, 187. Neovisno o tome što je bila potpuna istina o Kežmanovu susretu s talijanskim obavještajnim časnikom taj se slučaj ponovno našao na stranicama jugoslavenskog tiska u doba šestosiječanjske diktature. Tada se, naime, tvrdilo da je SL(P)S, na čelu s dr. A. Korošcem, sudjelovala 1919./20. u akciji stvaranja neke "katoličke države" u čiji bi sastav osim Austrije i Slovenije ušle još i Hrvatska i

Budući da je Kežmana i Mačeka uhitila vojna policija, oni su svoje prve pritvoreničke dane proveli u vojnom zatvoru u Novoj vesi u Zagrebu. Nepuna dva tjedna kasnije obojica su, pod optužbom za veleizdaju, sprovedeni u uze Sudbenoga stola,⁵⁶ gdje se već od ranije nalazio S. Radić.⁵⁷ Istraga je protiv dvojice uhićenika de facto bila prekinuta već nakon prvog saslušanja. Iako su se i državni odvjetnik i vojni istražni sudac proglasili nenadležnima za njihov slučaj te iako protiv njih nije bila podignuta optužnica oni nisu pušteni na slobodu. U pritvoru Sudbenog stola proveli su oko pet mjeseci da bi u listopadu 1919. bili premješteni u zatvor zagrebačkog redarstva. Odatle su odvedeni u zatvor Zagrebačke kotarske oblasti. Zahvaljujući novopostavljenom hrvatskom banu dr. Matku Laginji, obojica su oslobođena 1. ožujka 1920. godine.⁵⁸ Nekoliko dana ranije iz pritvora je pušten i S. Radić koji je uskoro ponovno uhićen, da bi iz zatvora bio pušten tek na sam dan održavanja izbora za Konstituantu.⁵⁹

Dr. Lj. Kežman u predizbornim borbama za Ustavotvornu skupštinu (1920.)

Našavši se ponovno na slobodi Kežman je nastavio politički djelovati kao istaknuti član H(P-R)SS-a. Naime, za vrijeme Radićeve prisilne odsutnosti stranku je vodilo "predsjedništvo" koje su činili V. Maček, J. Predavec i Lj. Kežman.⁶⁰

Brojne stranačke obveze, ipak, nisu sprečavale Kežmanov publicistički i novinarski angažman. Zahvaljujući njemu pred hrvatskom se čitateljskom javnošću pojavio prijevod knjige američkog predsjednika Wilsona

Bavarska. U cijeloj je akciji, navodno, sudjelovao i "pop Kežman". (*Novosti*, Zagreb, 27/1933., br. 32, 2.) Spominjanje tobožnjega Kežmanova sudjelovanja u stvaranju "katoličke države" trebalo je poslužiti vladajućem režimu u pokušaju njegove kompromitacije kao jednoga od istaknutijih političkih emigranata i protivnika vladajućega režima u Kraljevini Jugoslaviji. Više o raznim kombinacijama glede stvaranja novih državnih tvorevina na području nestale Austro-Ugarske Monarhije i dijelova Njemačke vidi: John C. SWANSON, *The Remnants of the Habsburg Monarchy: The Shaping of Modern Austria and Hungary, 1918-1922*, New York, 2001., 116, 172-173.

⁵⁶ [B. KRIZMAN, ur.], *Korespondencija*, 179; V. MAČEK, *Memoari*, 53; B. JANJATOVIĆ, "Progoni triju", 92; ISTA, "Dr. V. Maček", 271; ISTA, "Karađorđevićvske represije", 129; ISTA, *Politički teror*, 147.

⁵⁷ O zajedničkim pritvoreničkim danima trojice uhićenika vidi: V. MAČEK, "Nešto uspomena na Stjepana Radića", u: *Kalendar Hrvatski Glas*, Winnipeg, za god. 1954., 36; ISTI, *Memoari*, 53-57; [B. KRIZMAN, ur.], *Korespondencija*, 179 i d.

⁵⁸ R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, 91; V. MAČEK, *Memoari*, 53-57; B. JANJATOVIĆ, "Progoni triju", 92-94; ISTA, "Dr. V. Maček", 272; ISTA, "Karađorđevićvske represije", 129-131; ISTA, *Politički teror*, 147-148; I. PERIĆ, *V. Maček*, 55-56.

⁵⁹ R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, 91; B. JANJATOVIĆ, *S. Radić*, 163-171; H. MATKOVIĆ, "Stjepan Radić u izbornoj 1920. godini", *ČSP*, 24/1992., br. 3, 75-86; I. PERIĆ, *S. Radić*, 324.

⁶⁰ I. PERIĆ, *S. Radić*, 321.

Nova sloboda.⁶¹ Osim toga, kao svećenik se polemički osvrnuo na djelovanje pripadnika nižega katoličkog klera koji su težili određenim reformama u Katoličkoj crkvi.⁶² Treba napomenuti da je navodno S. Radić osobno nagovorio Kežmana da napiše članak protiv zahtjeva nezadovoljnog svećenstva.⁶³

U ozračju intenzivnih priprema za izbore za Ustavotvornu skupštinu (Konstituantu) Kraljevine SHS "predsjedništvo" je H(P-R)SS-a, u dogovoru s utamničeni Radićem, objavilo poruku "svim pristašama".⁶⁴ U poruci koju je zajedno s Mačekom i Predavcem potpisao i dr. Kežman naglašeno je da su za H(P-R)SS politika, gospodarstvo i prosvjeta "jedna nerazdjeljiva stvar" te da "sada mora biti sva naša briga, da postignemo to, da nam ne propaše nijedan seljački glas, nego da svaki seljak glasuje baš po svom seljačkom političkom mišljenju".⁶⁵

Krajem rujna 1920., nepuna dva mjeseca nakon što je Radić na sudskom procesu u Zagrebu osuđen na dvije i pol godine zatvora,⁶⁶ Glavni je odbor H(P-R)SS-a održao sjednicu na kojoj je zaključeno da se "s nijednom gospodskom strankom ne sklapa nikakvoga sporazuma kod izbora za konstituantu, jerbo su sve gospodske stranke danas protunarodne, a napose protuseljačke, nasilničke stranke, te u proganjanju HP[R]SS i njezinoga predsjednika nema među njima bitne razlike".⁶⁷

Pripremajući se za nadolazeće izbore V. Maček, J. Predavec, S. Košutić i Lj. Kežman, kao članovi Glavnog odbora H(P-R)SS-a, priredili su 20. rujna 1920. skraćeni program stranke da bi ga "svaki hrvatski seljak mogao pročitati" i da "onda u nedjelju 28. studenoga ove godine, kod izbora za veliki ustavotvorni sabor ili konstituantu, baci svoju kuglicu samo u onu kutiju ili posudu, na kojoj će biti napis: Listina kandidata Hrvatske Pučke Seljačke Stranke".⁶⁸ Skraćeni su program dodatno okljaštrile cenzorske škar.

⁶¹ Vidi: Woodrow WILSON, *Nova sloboda. (The New Freedom). Poziv na oslobođenje plemenitih narodnih snaga*, Zagreb 1920. Kežman je napisao i predgovor za tu knjigu koju je držao – "zlatnom". (Isto, IX.)

⁶² Vidi: L. KEŽMAN, "Katolička crkvena reforma u Hrvatskoj i među Hrvatima.", *SD*, 14/1920., br. 13, 2. Kežmanu je odgovorio tadašnji koprivnički župnik Stjepan Zagorac. (Vidi: S. ZAGORAC, "Katolička reforma u Hrvatskoj i među Hrvatima.", *SD*, 14/1920., br. 15, 2.) Osim o pokretu nezadovoljnog klera Kežman je objavio članak i o engleskom školskom sustavu. (Vidi: L. KEŽMAN, "Škola i škola – to je velika razlika.", *SD*, 14/1920., br. 19, 3-4.)

⁶³ I. MUŽIĆ, S. Radić, 301. O odnosu reformnog svećenstva, odnosno kasnijih pripadnika Hrvatske starokatoličke crkve prema S. Radiću vidi: Niko PETRIĆ, *Hrvatska Starokatolička Crkva i Stjepan Radić*, Split, 1936.

⁶⁴ I. PERIĆ, S. Radić, 322.

⁶⁵ "Seljačka politika, seljačko gospodarstvo i seljačka prosvjeta.", *SD*, 14/1920., br. 22, 1.

⁶⁶ Opširnije vidi: B. JANJATOVIĆ, "Sudski proces protiv Stjepana Radića 1920. godine", *ČSP*, 29/1927., br. 1, 97-127; ISTA, S. Radić, 165-203.

⁶⁷ "Prva sjednica glavnoga odbora HPSS poslije predsjednikove osude.", *SD*, 14/1920., br. 26, 2. Također vidi: I. PERIĆ, V. Maček, 64.

⁶⁸ "Skraćeni program HPSS", *SD*, 14/1920., br. 29, 2. Također vidi: B. KRIZMAN, "S. Radić", 63.

U istom broju *Slobodnog Doma* u kojem je objavljena skraćena inačica programa objavljene su i upute Glavnog odbora o načinu sazivanja i održavanja predizbornih sastanaka H(P-R)SS-a na području banske Hrvatske.⁶⁹

Glavni odbor H(P-R)SS-a održao je 23. listopada 1920. u dvorani Zagrebačke pivovare sjednicu, odnosno "izborni sastanak". Osim članova Odbora na sjednici su bili prisutni i predstavnici općinskih i kotarskih organizacija stranke. Nakon što je Predavec pročitao Radićevu poruku poslanu iz zatvora prisutni su članovi stranke prešli na pitanja vezana uz sastavljanje kandidatskih lista.⁷⁰ Na sjednici se za riječ javio i dr. Kežman koji je ujedno vodio drugi dio zapisnika. On je predložio, što je bilo prihvaćeno, da se za "djakovački i osječki kotar [o]stave dva prazna mjesta u listi" te da se naknadno popune imenima kandidata. Prema njegovu mišljenju ta su dva slavonska kotara očekivala promicatelje Radićevih političkih ideja "kao ozebli sunce".⁷¹

Sutradan, 24. listopada 1920., održan je drugi "izborni sastanak", kao redovita godišnja skupština H(P-R)SS-a. Tom su prilikom proglašene kandidatske liste, koje su već bile prihvaćene na sjednici Glavnog odbora.⁷² Dr. Kežman, uz čije je ime navedeno da je po zanimanju "svećenik u Granešini i urednik 'Sl. Doma'", kandidiran je u Zagrebačkoj i Srijemskoj županiji.⁷³ Da Kežmanova kandidatura na listi H(P-R)SS-a nije bila prihvaćena s odobravanjem od crkvenih vlasti svjedoči i njegova kasnija izjava u kojoj je ustvrdio da je zagrebački "nadbiskup Bauer njemu zabranio kandidaturu još prije sedam godina", tj. prilikom izbora za Ustavotvornu skupštinu.⁷⁴ Unatoč nadbiskupovoj zabrani, Kežman nije odustao od kandidature.

Dva i pol tjedna prije održavanja izbora, tj. 10. studenoga 1920., Predsjedništvo je H(P-R)SS-a objavilo svoj izborni proglas u kome je naglasilo:

"Znamo, da je s nama ogromna većina hrvatskoga naroda. Za to i jesmo podpuno sigurni i stalni, da će prva ljetošnja nedjelja adventa ili ti dolazka Gospodnjega biti ujedno i prvi dan dolazka čovječanske pravice i [CENZURIRANO] slobode i seljačkoga prava najprije za našu predragu i svetu domovinu Hrvatsku, a onda i za našu veliku narodnu zajednicu, za podpunu Jugoslaviju, to jest za Jugoslaviju s Bugarskom, za Jugoslaviju čovječansku, za Jugoslaviju seljačku".⁷⁵

⁶⁹ Vidi: "Izborni sastanci Hrvatske Pučke Seljačke Stranke po cijeloj banskoj Hrvatskoj imaju se sazvati za dane 3. i 10. listopada", *SD*, 14/1920., br. 29, 2-3.

⁷⁰ B. KRIZMAN, "S. Radić", 63; I. PERIĆ, *V. Maček*, 65.

⁷¹ [B. KRIZMAN, ur.], *Korespondencija*, 549-550.

⁷² B. KRIZMAN, "S. Radić", 63.

⁷³ "Kandidatske liste hrvatske seljačke stranke.", *SD*, 14/1920., br. 38, 1.; "Kandidati županije Srijemske.", *SD*, 14/1920., br. 38 (?), 1; *Statistički pregled izbora narodnih poslanika za Ustavotvornu Skupštinu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, izvršenih na dan 28. novembra 1920. god.*, Beograd, 1921., s. p.

⁷⁴ "Prva sjednica hrvatskih seljačkih zastupnika", *Dom*, Zagreb, 21/1927., br. 42, 4.

⁷⁵ "Svemu hrvatskom narodu, a osobito hrvatskom seljačtvu u banskoj Hrvatskoj", *SD*, 14/1920., br. 36, 1. Također vidi: I. PERIĆ, *V. Maček*, 66.

Kežman se aktivno uključio u predizbornu borbu te je tako u jaskanskom kotaru, zajedno s ostalim članovima vodstva H(P-R)SS-a, tumačio okupljenim pristašama i potencijalnim glasačima izborni zakon i program stranke.⁷⁶

Nakon što su bile prebrojane sve glasačke kuglice, postalo je jasno da je Radićeva stranka, osvojivši pedeset zastupničkih mandata, izašla kao apsolutni pobjednik u banskoj Hrvatskoj, gdje se samo i kandidirala. Dr. Kežman je za narodnog zastupnika izabran u Zagrebačkoj županiji.⁷⁷

Zanimljivo je da je S. Radić taj veliki izborni uspjeh pripisivao i "Memorandumu" upućenom na parišku Mirovnu konferenciju godinu i pol ranije.⁷⁸

Političko djelovanje dr. Lj. Kežmana u uvjetima apstinencije od sudjelovanja u radu Ustavotvorne skupštine (1920.-1922.)

Na izvanrednoj Glavnoj skupštini H(P-R)SS-a, održanoj u Zagrebu 8. prosinca 1920., svi su narodni zastupnici izabrani na listama Radićeve stranke položili prisegu u kojoj je, između ostalog, stajalo:

"[...] prisežemo pred Bogom sveznajućim i svemogućim i pred probuđenim i složnim hrvatskim seljačkim narodom, da ćemo do zadnjega daha života svom dušom, svim srcem, svim umom i svom snagom svojom svakim pravednim načinom raditi na tom, da svoju svetu i dragu domovinu Hrvatsku uredimo na temelju prava narodnog samoodređenja, a u pravednom sporazumu sa svim ostalim južnim Slavenima, kao neutralnu seljačku republiku u današnjim međunarodnim granicama južnih Slavena kao jedne narodne cjeline [...] Tako nam Bog pomogao!"⁷⁹

Premda je odnio izbornu pobjedu u banskoj Hrvatskoj, Radić je odlučio nastaviti s apstinencijom od parlamentarnog rada. Naime, kao što je ranije odbijao sudjelovati u radu Privremenoga narodnog predstavništva (1919.-1920.),⁸⁰ tako je sada otklonio mogućnost ulaska narodnih zastupnika H(P-R)SS-a u Ustavotvornu skupštinu.⁸¹

⁷⁶ "Dvije skupštine u jaskanskom kotaru", *SD*, 14/1920., br. 36, 3.

⁷⁷ "Izabrani zastupnici hrvatske seljačke stranke", *SD*, 14/1920., br. 41, 3; *Statistički pregled*, s. p.; R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, 104; S. RADIĆ, *Politički spisi*, [Z. KULUNDŽIĆ, prir.], 364; I. PERIĆ, *S. Radić*, 324; ISTI, *V. Maček*, 69.

⁷⁸ S. RADIĆ, *Seljačka sviest*, 16. Također vidi: Dubravko JELČIĆ, *Politika i sudbine. Eseji, varijacije i glose o hrvatskim političarima*, Zagreb 1995., 191.

⁷⁹ Nav. prema: I. PERIĆ, *S. Radić*, 330. Također vidi: B. KRIZMAN, "S. Radić", 65; I. MUŽIĆ, *S. Radić*, 63; H. MATKOVIĆ, *Povijest HSS*, 82; I. PERIĆ, *V. Maček*, 71.

⁸⁰ Ivo BANAC, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika*, Zagreb 1988., 356; H. MATKOVIĆ, *Povijest HSS*, 74-75; I. PERIĆ, *S. Radić*, 300; ISTI, *V. Maček*, 52. O Privremenom narodnom predstavništvu opširnije vidi: Neda ENGELSFELD, *Prvi parlament Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca – Privremeno narodno predstavništvo*, Zagreb, 1989.

⁸¹ Opširnije vidi: I. PERIĆ, *S. Radić*, 332-340 i 354-365. Također vidi: I. MUŽIĆ, *S. Radić*, 64-66; H. MATKOVIĆ, *Povijest HSS*, 87-95.

Narodni zastupnici H(P-R)SS-a, na sastanku održanom u Zagrebu 10. i 11. veljače 1921., jednoglasno su prihvatili "Poruku zastupničke republikanske većine banske Hrvatske regentu Srbije Aleksandru".⁸² U njoj su, između ostalog, poručili prestolonasljedniku da oni kao "jedini zakoniti zastupnici hrvatske države" smatraju "za svoju dužnost i svoje pravo da pred Bogom i pred poviješću, koja sudi vladarima i narodima" izađu sa "slobodom, iskrenom i promišljenom porukom" pred "regenta bratske srpske države, kao pred faktičnoga vrhovnoga zapovjednika sveukupne oružane sile u Hrvatskoj".⁸³ Nabrojivši mnoge nepravde koje su učinjene hrvatskom narodu nakon proglašenja Kraljevstva SHS, narodni su zastupnici "Poruku" završili sljedećim riječima:

"[...] životni interesi naše zajedničke jugoslavenske narodne cjeline, a napose sloboda Srbije i neslomiva volja hrvatskoga naroda kategorički traže da Vaše Kraljevsko Visočanstvo više ni časa ne dopusti da oružana sila, pod Vašim vrhovnim zapovjedništvom, još i danas nas Hrvate razjedinjuje od Srba, a od naše Hrvatske i protiv naše volje stvara ušančeni politički tabor mjesto mirne i uzorne radionice novoga narodnoga i državnoga života u bratskom i pravednom sporazumu sa Srbijom i u nerazrješivoj zajednici s ostalim južnim Slavenima".⁸⁴

"Poruka" narodnih zastupnika H(P-R)SS-a regentu Aleksandru nije imala nikakav pozitivan učinak na daljnji razvoj političkih odnosa u Kraljevini SHS. Njezini sastavljači i potpisnici, ako su doista vjerovali da njome mogu nešto promijeniti u držanju regenta Aleksandra prema Hrvatskoj i njezinu položaju u novostvorenoj jugoslavenskoj državnoj zajednici, pokazali su samo visoki stupanj političke naivnosti.⁸⁵

Dva mjeseca kasnije, tj. 9. travnja 1921., objavljeno je "Javno pismo" hrvatskom narodu u kome je objašnjeno zašto H(P-R)SS-a ne može otići u Beograd i uzeti udjela u raspravama oko donošenja državnog ustava. Naime, narodni zastupnici H(P-R)SS-a, kako je istaknuto, nisu mogli otići u Ustavotvornu skupštinu, jer "kraljevska beogradska vlada", od njih kao uvjerenih republikanaca, traži da "polaže prisegu kralju prije nego što je stvoren ustav i prije nego što je kralj na taj ustav prisegnuo".⁸⁶ Nadalje, kako je navedeno u "Pismu", H(P-R)SS ne može "sudjelovati u konstituenti, na kojoj nje-

⁸² Integralni tekst "Poruke" vidi u: Stjepan RADIĆ, *Politički spisi, govori i dokumenti*, Zagreb 1995., 257-265. Također vidi: S. RADIĆ, *Politički spisi*, [Z. KULUNDŽIĆ, prir.], 346-360; I. MUŽIĆ, S. RADIĆ, 70-72; H. MATKOVIĆ, *Povijest HSS*, 89-91; I. PERIĆ, S. RADIĆ, 336-340; ISTI, V. MAČEK, 73-74.

⁸³ Nav. prema: S. RADIĆ, *Politički spisi*, 257. Također vidi: S. RADIĆ, *Politički spisi*, [Z. KULUNDŽIĆ, prir.], 346; I. MUŽIĆ, S. RADIĆ, 70; I. PERIĆ, S. RADIĆ, 336; ISTI, V. MAČEK, 73.

⁸⁴ Nav. prema: S. RADIĆ, *Politički spisi*, 265. Također vidi: S. RADIĆ, *Politički spisi*, [Z. KULUNDŽIĆ, prir.], 360; I. PERIĆ, S. RADIĆ, 340.

⁸⁵ I. MUŽIĆ, S. RADIĆ, 73; H. MATKOVIĆ, *Povijest HSS*, 91.

⁸⁶ "Javno pismo republikanske zastupničke većine banske Hrvatske hrvatskomu narodu!", *SD*, 15/1921., br. 17, 1.

zini članovi [narodni zastupnici] nemaju imuniteta, koja nije suverena, na kojoj Srbi Hrvate nadglasuju i gdje se ne priznaje Hrvatska kao država, a mi Hrvati kao posebni narod hrvatski”⁸⁷ “Pismo” su potpisali svi narodni zastupnici H(P-R)SS-a, osim pritvorenoga Nikole Srdovića kojemu nije koristio ni zastupnički imunitet da bude pušten iz pritvora.⁸⁸

Nesudjelovanje u radu Konstituante nije značilo i odustajanje H(P-R)SS-a od političkog djelovanja među hrvatskim seljaštvom. Tako je dr. Kežman početkom svibnja 1921. držao politički skup u požeškom kraju gdje je pred okupljenim pristašama govorio o radu narodnih zastupnika H(P-R)SS-a te o strankinim uspjesima glede “upoznavanja vanjskoga svijeta” s Radićevim republikanskim pokretom.⁸⁹ Sudeći prema pisanoj zapovijedi bana Tomislava Tomljenovića upućenoj velikim županima i redarstvenim vlastima u Međimurju te Zagrebu, Osijeku i Karlovcu, Kežman je u proljeće 1921. javno politički djelovao i u drugim mjestima u Hrvatskoj.⁹⁰ Aktualni ga je ban otvoreno optuživao da je “prigodom javnih skupština pravi[o] po kaznenom zakonu kažnjive ispade protiv države, narodnog jedinstva i kralja”⁹¹ U nastojanju da se spriječe Kežmanovi očito neugodni politički nastupi za državne vlasti, od nadležnih se tijela zahtijevalo da ne dopuste održavanje javnih skupština koje bi on eventualno sazvao ili na kojima bi trebao nastupiti kao govornik.⁹²

Da su niža tijela vlasti nastojala omesti njegovo političko djelovanje svjedoči i članak u kojem je Kežman opisao postupak oružničke ophodnje prema njemu i njegovim istomišljenicima, nakon što je krajem kolovoza 1922. održao stranačke sastanke u petrinjskom i sisačkom kotaru.⁹³

Nakon što je u Ustavotvornoj skupštini 12. svibnja 1921. prihvaćen vladin prijedlog centralističkog ustava,⁹⁴ narodni su zastupnici H(P-R)SS-a već 21. svibnja, zajedno sa zastupnicima Hrvatske zajednice (HZ) i frankovačke Hrvatske stranke prava (HSP), poslali “Poruku” hrvatskom narodu u ”Hrvatskoj sa Medjimurjem, Slavonijom i Dalmacijom, u Bosni i Hercegovini, te Bačkoj i Baranji”⁹⁵ Bio je to prvi javni akt Hrvatskog bloka

⁸⁷ Isto. Također vidi: B. KRIZMAN, “S. Radić”, 75.

⁸⁸ Isto.

⁸⁹ L. KEŽMAN, “Skupština HRSS u Pleternici”, *SD*, 15/1921., br. 21, 4.

⁹⁰ Dopis Predsjedništva kr. hrv. slav. zemaljske vlade, br. 7190/Pr.-1921. (Hrvatski državni arhiv, Zagreb, Grupa VI, inv. br. 9.)

⁹¹ Isto.

⁹² Isto.

⁹³ L. KEŽMAN; “Oružničko nasilje na gradskoj cesti proti narodnom zastupniku i proti građanima slobodnoga grada.”, *SD*, 15/1921., br. 36, 3.

⁹⁴ Vidi: F. ČULINOVIĆ, *Jugoslavija*, I, Zagreb 1961., 322-323; B. GLIGORIJEVIĆ, *Parlament*, 94-114; H. MATKOVIĆ, *Suvremena politička povijest Hrvatske*, 103-106.

⁹⁵ Nav. prema: “Poruka hrvatskih narodnih zastupnika o ništetnosti centralističkog ustava.”, *Republikanska Sloboda (RS)*, Zagreb, 3/1927., br. 76, 3-4.

(HB), iako on formalno još nije bio ustrojen.⁹⁶ Prilikom pregovora stranačkih prvaka H(P-R)SS-a, HZ-a i HSP-a oko formiranja zajedničke političke grupacije aktivnu je ulogu imao i dr. Kežman.⁹⁷ U “Poruci” je hrvatskih političara naglašeno da zastupnici triju stranaka, kao “zakonita većina banske Hrvatske”, poriču “krnjoj ustavotvornoj skupštini u Beogradu obilježje suverenoga ustavotvornoga sabora i zakonitost, kao i pravo, da može stvoriti ustav valjan za Hrvatsku i Hrvatski narod”.⁹⁸ U slučaju da ta “krnja i skućena skupština ustav glasuje bez sporazuma s hrvatskim narodom”, odnosno njegovim izabranim narodnim zastupnicima, od kojih su u tom trenutku svi, s izuzetkom devet zastupnika Hrvatske pučke stranke,⁹⁹ apstinirali od rada u Konstituenti, izričito je izjavljeno da će taj “ustav biti ništetan” te da je “bez svake pravne vrijednosti za hrvatski narod”.¹⁰⁰

Budući da H(P-R)SS nije sudjelovao u radu Ustavotvorne skupštine, nije ustavnom odboru ni predložio nikakav nacrt ustava u kojem bi iznio svoje viđenje unutarnjega uređenja jugoslavenske države. Ipak, Radić je u suradnji sa svojim najbližim suradnicima izradio “ustav neutralne republike Hrvatske”. Na sjednici “narodnog zastupstva”, tj. izabраниh narodnih zastupnika H(P-R)SS-a, jednoglasno je prihvaćen “Ustav ili državno uređenje neutralne seljačke republike Hrvatske”. Iako su Radićev “Ustav” prihvatili svi narodni zastupnici H(P-R)SS-a, predsjednik stranke držao ga je samo nacrtom, dok ga ne prihvati i hrvatski narod.¹⁰¹ “Ustav”¹⁰² je konačno jednoglasno

⁹⁶ O nastanku i djelovanju (prvoga) Hrvatskog bloka opširnije vidi: R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, 114-115; F. ČULINOVIĆ, *Jugoslavija*, I, 372-377; B. KRIZMAN, “S. Radić”, 75-82; B. GLIGORIJEVIĆ, *Parlament*, 112; I. MUŽIĆ, *S. Radić*, 82; I. BANAC, *Nacionalno pitanje*, 373; H. MATKOVIĆ, *Suvremena politička povijest Hrvatske*, 110-111; ISTI, “Hrvatska zajednica”, 123-142.

⁹⁷ H. MATKOVIĆ, “Hrvatska zajednica”, 125. Tijekom pregovora za formiranje Hrvatskog bloka dr. Kežman je u cilju da što više učvrsti položaj S. Radića kao jedinoga relevantnog predstavnika hrvatskog naroda objavio dijelove Bearleynova članka “Stephan Radich”, objavljenog u engleskom časopisu *The New Statesman*. Prevedenim navodima, koji su bili vrlo pozitivno intonirani, Kežman je dodao sljedeći komentar: “Prije godinu dana Englezi nisu o hrvatskim zahtjevima htjeli ništa ni čuti, a hrvatski seljački pokret su otvoreno osudjivali. Danas Englezi prijateljski prate naš pokret, a ovaj evo Englez, pisac ovog članka kaže engleskoj javnosti otvoreno, da bez sporazumka hrvatskoga seljačkoga naroda sa srbskim seljačkim narodom nema Jugoslavije”. (L. KEŽMAN, “Englezi o Radiću”, *SD*, 15/1921., br. 23, 3.)

⁹⁸ “Poruka hrvatskih narodnih zastupnika o ništetnosti centralističkog ustava.”, *RS*, 3/1927., br. 76, 3.

⁹⁹ O Hrvatskoj pučkoj stranci opširnije vidi: Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva. Hrvatska pučka stranka u političkom životu Kraljevine SHS (1919.-1929.)*, Zagreb 1998.; ISTI, *Lučonoše ili herostrati? Prilozi poznavanju crkveno-nacionalne povijesti Hrvata početkom XX. stoljeća*, Zagreb 2006.

¹⁰⁰ “Poruka hrvatskih narodnih zastupnika o ništetnosti centralističkog ustava.”, *RS*, 3/1927., br. 76, 3.

¹⁰¹ H. MATKOVIĆ, *Povijest, HSS*, 91-92; ISTI, *Suvremena politička povijest Hrvatske*, 105; I. MUŽIĆ, *S. Radić*, 73-74; I. PERIĆ, *S. Radić*, 342-343; ISTI, *V. Maček*, 77.

¹⁰² Integralni tekst Radićeva “Ustava” vidi: S. RADIĆ, *Politički spisi*, [Z. KULUNDŽIĆ, prir.], 366-393; S. RADIĆ, *Politički spisi*, 266-284. Također vidi: I. MUŽIĆ, *S. Radić*, 74-76; F. TUĐMAN, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji 1918.-1941. Knjiga prva 1918.-1928.*, 346-347; H. MATKOVIĆ, *Povijest HSS*, 92-95; I. PERIĆ, *S. Radić*, 343-350; ISTI, *V. Maček*, 78.

prihvaćen na sjednici “zastupničke republikanske većine banske Hrvatske”, održanoj 26. lipnja 1921. u Zagrebu.¹⁰³ Kežman je dvije godine kasnije, tijekom boravka u Sjedinjenim Američkim Državama, preveo Radićev “Ustav” na engleski jezik.¹⁰⁴

Dva dana kasnije, 28. lipnja 1921., u Ustavotvornoj je skupštini prihvaćen centralistički Vidovdanski ustav¹⁰⁵ kojem su narodni zastupnici H(P-R)SS-a te HZ-a i HSP-a već unaprijed osporili svaku valjanost za Hrvatsku.

Kežmanovo se djelovanje nije ograničavalo samo na domaću političku pozornicu. Ujesen 1921. on je kao osoba od Radićeva posebnog povjerenja otputovao u Beč, gdje je stupio u doticaj s emigrantskim “Hrvatskim revolucionarnim komitetom”¹⁰⁶ i umirovljenim generalom Stjepanom Sarkotićem od Lovćena.¹⁰⁷ Navodno su upravo Kežmanove informacije omogućile Radiću da se javno distancira od političkog djelovanja bivšega austro-ugarskog generala i zemaljskog poglavara Bosne i Hercegovine te vojnoga zapovjednika Dalmacije tijekom Prvoga svjetskog rata.¹⁰⁸ Iznimno su važni bili njegovi pregovori s izaslanicima mađarskih revizionističkih vlasti koji su vodstvu H(P-R)SS-a nudili oružje u svrhu uspostave samostalne hrvatske države, što je Radić naravno odbio.¹⁰⁹ Opisujući nekoliko godina kasnije svoje djelovanje u austrijskoj prijestolnici, Kežman je ustvrdio da su se zahvaljujući njegovim informacijama uspjele onemogućiti “intrige emigranata” koji su “radili protiv interesa državne zajednice i Hrvatske”.¹¹⁰

Sredinom siječnja 1922. u Zagrebu je održana sjednica H(P-R)SS-a koja je ujedno bila i sjednica HB-a. Na njoj su bila sva šezdeset i trojica narodnih zastupnika okupljenih u HB-u¹¹¹ koji su jednoglasno prihvatili “Memorandum” namijenjen “javnome mnijenju civilizovanoga svijeta, a specijalno delegatima genovske konferencije” koja će početi s radom tek

¹⁰³ S. RADIĆ, *Politički spisi*, [Z. KULUNDŽIĆ, prir.], 361-365. Također vidi: I. MUŽIĆ, S. Radić, 74; H. MATKOVIĆ, *Povijest HSS*, 92.

¹⁰⁴ Vidi bilj.: 15-17.

¹⁰⁵ O značajkama Vidovdanskog ustava vidi: F. ČULINOVIĆ, *Jugoslavija*, I, 332-342 i 348-359; F. TUĐMAN, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji 1918.-1941., Knjiga prva 1918.-1928*, 336-345, 348; H. MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije (1918-1991). Hrvatski pogled*, Zagreb, 1998., 93-100; ISTI, *Povijest HSS*, 106-107, 109.

¹⁰⁶ O “Hrvatskom revolucionarnom komitetu” vidi: B. JANJATOVIĆ, *Politički teror*, 192-196. Također vidi pamflet M. Gagliardija “Istina o hrvatskom emigrantskom revolucionarnom komite[t]u”.

¹⁰⁷ Vidi: Ernest BAUER, *Der letzte Paladin des Reiches. Generaloberst Stefan Freiherr Sarkotić von Lovćen*, Graz – Wien - Köln 1988.

¹⁰⁸ S. RADIĆ, “Dr. Kežman tri godine u Americi”, *SD*, 18/1924., br. 13, 3; B. KRIZMAN, “S. Radić”, 79.

¹⁰⁹ V. VINAVER, *Jugoslavija i Mađarska*, 216; I. MUŽIĆ, S. Radić, 83.

¹¹⁰ D.[ragan] B.[UBLIĆ], “Hrvati u Americi”, *Jutarnji List (JL)*, Zagreb, 14/1925., br. 4905, 2.

¹¹¹ R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, 117; B. KRIZMAN, “S. Radić”, 77; I. MUŽIĆ, S. Radić, 87; H. MATKOVIĆ, *Povijest HSS*, 99; ISTI, “Hrvatska zajednica”, 131; I. PERIĆ, S. Radić, 356.

u travnju 1922. godine.¹¹² U “Memorandumu” je istaknuta sljedeća misao hrvatskih narodnih zastupnika:

“Ostvarenje jedne istinske suverenosti Hrvatske ili priznanje Hrvatske Države u zajedničkim granicama međunarodne zajednice Srba, Hrvata i Slovenaca, postaju na taj način jedna europska potreba [...]”¹¹³

Tekst “Memoranduma” nije otisnut u zagrebačkim novinama, nego je prepušten odboru od dvanaest narodnih zastupnika da ga “nadopune i prerađe”. Nečijom indiskrecijom jedan je njegov primjerak dospio u uredništvo beogradske *Politike* koja ga je, uz neke sitne izmjene, objavila na svojim stranicama 8. veljače 1922. godine.¹¹⁴ Iznenadno pojavljivanje “Memoranduma” u jugoslavenskoj političkoj javnosti prisililo je Predsjedništvo H(P-R)SS-a da izda posebno “Priopćenje” u kojem je ustvrđeno da je riječ o “nacrtu”, a nikako ne o gotovom tekstu “Memoranduma”.¹¹⁵

Na sjednici održanoj 25. veljače 1922. u Zagrebu na kojoj su bili svi narodni zastupnici HB-a, jednoglasno je prihvaćena poruka predsjedniku vlade Nikoli Pašiću u kojoj se tražilo sudjelovanje predstavnika hrvatskog naroda na predstojećoj međunarodnoj konferenciji u Genovi.¹¹⁶

“U ime solidarnosti interesa hrvatskog naroda s interesima naroda srpskoga i slovenskoga, koji se nikako ne dadu odijeliti od velikih interesa Evrope i čovječanstva – mi kao jedino hrvatsko izabrano narodno zastupstvo izjavljujemo, da smo pripravnici stupiti u suradnju s predstavnicima srpskoga i slovenskoga naroda u pitanjima, koja će se pretresati na međunarodnoj konferenciji u Genovi.

Istodobno izjavljujemo, da se – zahtijevajući za hrvatski narod pravo na ovakovo međunarodno zastupstvo – smatramo ovlaštenima izabrati one osobe, koje će na konferenciju kao izaslanici Hrvatske i hrvatskog naroda poći u delegaciju iz međunarodno priznatog područja Srba, Hrvata i Slovenaca.”¹¹⁷

¹¹² J. HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, 226; B. KRIZMAN, “S. Radić”, 77; H. MATKOVIĆ, *Suvremena politička povijest Hrvatske*, 111; ISTI, *Povijest HSS*, 99-100; ISTI, “Hrvatska zajednica”, 131; I. PERIĆ, *S. Radić*, 356; ISTI, *V. Maček*, 79. Također vidi: F. TUĐMAN, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji 1918.-1941. Knjiga prva 1918.-1929.*, 315-320.

¹¹³ Nav. prema: J. HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, 229. Također vidi: R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, 117-121; B. KRIZMAN, “S. Radić”, 77; I. MUŽIĆ, *S. Radić*, 88; H. MATKOVIĆ, *Povijest HSS*, 100; ISTI, “Hrvatska zajednica”, 132; I. PERIĆ, *S. Radić*, 358.

¹¹⁴ R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, 130; F. ČULINOVIĆ, *Jugoslavija*, I, 381; I. MUŽIĆ, *S. Radić*, 88, bilj. 1; H. MATKOVIĆ, *Povijest HSS*, 100; ISTI, “Hrvatska zajednica”, 132.

¹¹⁵ Integralni tekst “Priopćenja” vidi: J. HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, 229-230. Također vidi: H. MATKOVIĆ, *Povijest HSS*, 100-101; ISTI, “Hrvatska zajednica”, 132.

¹¹⁶ R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, 130; F. ČULINOVIĆ, *Jugoslavija*, I, 381; ISTI, *Dokumenti o Jugoslaviji. Historijat od osnutka zajedničke države do danas*, Zagreb 1968., 234; B. KRIZMAN, “S. Radić”, 78; I. MUŽIĆ, *S. Radić*, 89; J. HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, 230; H. MATKOVIĆ, *Povijest HSS*, 101; ISTI, “Hrvatska zajednica”, 132.

¹¹⁷ Nav. prema: R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, 133. Također vidi: F. ČULINOVIĆ, *Jugoslavija*, I, 381-382; ISTI, *Dokumenti o Jugoslaviji*, 234-235; B. KRIZMAN, “S. Radić”, 78; I. MUŽIĆ, *S. Radić*, 89; J. HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, 230-232.

Nije potrebno ni spomenuti da Pašić nije odgovorio na tu poruku narodnih zastupnika HB-a.

Na skupnoj sjednici svih narodnih zastupnika članica HB-a, održanoj u Zagrebu 25. ožujka 1922., na kojoj je donesen "Memorandum" koji je trebao biti neposredno upućen genovskoj konferenciji,¹¹⁸ dr. Kežman nije sudjelovao jer je već bio napustio domovinu. Nema nikakve dvojbe da je njegov odlazak u inozemstvo bio dogovoren i proveden u potpunom suglasju s Radićem koji je polagao velike nade u diplomatske i organizacijske sposobnosti tajnika svoje stranke.

Sudeći prema sačuvanom novinskom napisu dr. Kežman je državni teritorij Kraljevine SHS napustio - ilegalno.¹¹⁹ Ostaje nejasno je li mu naknadno uspjelo dobiti neophodne putne isprave, ali je činjenica da je nesmetano došao do Ženeve, gdje se tada nalazilo sjedište Društva naroda, već od suvremenika podrugljivo nazvano "turističko društvo na Ženevskom jezeru". Prema Radićevim riječima, koje su se vjerojatno temeljile na nekom Kežmanovu izvješću, tu je narodni zastupnik H(P-R)SS-a "temeljito upoznao podpunu nemoć Saveza [Društva] Naroda" koji je "sličan orguljicama (verglecu), koje sviraju samo onda, kad ih okreću francezki militaristi".¹²⁰ Ipak, za Radića je bilo najvažnije da se Kežman na svoje oči uvjerio da je, navodno, "već tada [1922.] vladalo veliko zanimanje za seljački i republikanski pokret u Hrvatskoj".¹²¹

Nakon kraćeg zadržavanja u Ženevi Kežman je otputovao u Pariz.¹²² Prema Radićevim kasnijim izjavama njegov izaslanik "nije nikada dolazio u ministarska predsooblja i nikada nije tražio, da bude primljen od službenih ličnosti, ali se rado odazivao svakomu pozivu i onda je s ponosom mogao reći i dokazati da dolazi kao punomoćnik narodnoga zastupstva čitavoga jednog naroda".¹²³ Sredinom ožujka 1922., Kežman je "ministrima Francezke,¹²⁴ Englezke i Italije predao diplomatsku notu [...]".¹²⁵

¹¹⁸ Integralni tekst "Memoranduma" vidi kod: R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, 133-137; J. HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, 233-235. Također vidi: F. ČULINOVIĆ, *Jugoslavija*, I, 383-384; ISTI, *Dokumenti o Jugoslaviji*, 235-237; B. KRIZMAN, "S. Radić", 78-79; I. MUŽIĆ, *S. Radić*, 92; F. TUĐMAN, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji 1918.-1941. Knjiga prva 1918.-1929.*, 316; H. MATKOVIĆ, *Povijest HSS*, 102-103; ISTI, "Hrvatska zajednica", 133; I. PERIĆ, *S. Radić*, 359.

¹¹⁹ "U svoje je vrijeme nar.[odni] zastupnik H. [P.] R. S. S. dr. Kežman tražio putnicu [putovnicu] za inozemstvo. No kako ne može nijedan zastupnik hrvatske opozicije dobiti putnicu za inozemstvo, to je dr. Kežmanu uspjelo, da predje preko granice i bez putnice". ("Kežmanova nota.", *Prijatelj Naroda /PN/*, Zagreb, 35/1922., br. 21, 1.)

¹²⁰ S. RADIĆ, "Dr. Kežman tri godine u Americi.", *SD*, 18/1924., br. 13, 3.

¹²¹ Isto.

¹²² D. B.[UBLIĆ], "Hrvati u Americi", *JL*, 4/1925., br. 4905, 2.

¹²³ S. RADIĆ, "Dr. Kežman tri godine u Americi.", *SD*, 18/1924., br. 13, 3.

¹²⁴ Kežman je tadašnjem francuskom predsjedniku vlade i ministru vanjskih poslova Raymondu Poincaréu dostavio i knjižicu o "ulozi Hrvatske u gospodarskoj koncentraciji i političkom povezivanju Europe". (M. KOVAČ, *Francuska i hrvatsko pitanje*, 215.)

¹²⁵ "Sedamnaesta sjednica hrvatske republikanske zastupničke većine (7. sjednica HB).", *SD*, 16/1922., br. 22, 1. Prema Radićevoj tvrdnji "Notu" je "izvršno komentirao pariški 'Diplomatski

“Nota” koja je trebala poduprijeti nastojanje vodstva H(P-R)SS-a da i njezini predstavnici budu zastupljeni na konferenciji u Genovi u cijelosti glasi:

“Potpisani hrvatski zastupnik kao hrvatski delegat imajući punomoć, da autentično (istinito i službeno) tumačim politiku hrvatskoga narodnoga zastupstva, imam čast, da Vašoj Preuzvišenosti predam priloženi memorandum i da Vas obavijestim o stanovištu, koje je zauzeo Hrvatski Blok koji se sastoji od 63 zastupnika izabranih dne 28. studena 1920., a koji sačinjavaju apsolutnu većinu svih hrvatskih zastupnika izabranih na teritoriju Srba, Hrvata i Slovenaca, te prema tomu imaju neosporivo obilježje ustavnoga predstavništva Hrvatske i hrvatskoga naroda.

Budući da hrvatski narod sa svakog gledišta i s obzirom na sve odnošaje sačinjava poseban narod i posebnu suverenu državu; budući da sa Srbima imade samo zajednički jezik i budući da je srpsko-hrvatsko-slovensko političko jedinstvo puka utvara (‘fikcija’), - to hrvatski narod ima neotudjivo, neosporivo i nezastarivo pravo, da sam odlučuje o svojoj sudbini.

Jednostrano proglašenje kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca učinjeno u Beogradu 1. prosinca 1918. bez ikakvoga pitanja hrvatskoga državnoga sabora i naroda hrvatskoga a isto tako prihvata Ustava Srba, Hrvata i Slovenaca, što ga je tobožnja beogradska konstituenta 28. lipnja [1]921 odglasovala u odsustvu hrvatskoga ustavnoga zastupstva – oboje ovo najteža je povreda prava samoodredjenja naroda hrvatskoga. Zakonito hrvatsko predstavništvo nije sudjelovalo kod nijednoga ovoga čina, te ih je u ostalom već više puta proglasilo najsvečanijim načinom za nišetne i kao da ih nema.

Prema toj nišetnosti budući da su izbori za konstituantu, od 28. studena 1920. dali na teritoriju Hrvatske apsolutnu većinu glasova i zastupnika Hrvatskoj [pučkoj] republikanskoj seljačkoj stranci, to rezultat ovih izbora, koji je pravi izražaj volje hrvatskoga naroda, sačinjava jedini temelj za pravedni sporazum među narodima, koji žive na teritoriju Srba, Hrvata i Slovenaca. Prema tomu Hrvatska ne prestaje i ne će prestati zahtijevati priznanje svoje realne (zbiljne, praktične) suverenosti (vrhovne državne vlasti).

Hrvatska kao zemlja bogata i organizirana, napredna i miroljubiva odlučno je za to, da ispuni sve svoje međunarodne obaveze i da udovolji svim zahtjevima velikoga djela obnove i održanja mira, a isto tako da napne svu svoju snagu, da u tu svrhu doprinese i sretna je, da je sposobna za to. Ali upravo s ovih razloga i temeljem svoga prava hrvatski narod traži, da ima svoje predstavnike na međunarodnoj konferenciji u Genovi i da ti predstavnici budu saslušani, a istodobno beogradskoj vladi i delegaciji, koju će ta vlada naznačiti, poriče svako pravo i svaku ovlast, na spomenutom sastanku u Genovi bude tumačem prava i dužnosti, interesa i uloge Hrvata i Hrvatske kao naroda i kao zemlje, koja je sada potlačena i opljačkana od ove

časopis’ (‘Revue diplomatique’). (Isto.) Također vidi: Đ. Đ. STANKOVIĆ, *N. Pašić i Hrvati*, 176.

iste vlade, koja se eto sprema da ponovno zavede javno mnijenje svijeta i da prema tomu – koliko je toj vladi moguće – osujeti uspjeh uzvišenom nastojanju Genovske konferencije”.¹²⁶

Prema Radićevoj tvrdnji iznesenoj sredinom svibnja 1922. pred zastupnicima HB-a, “najugledniji francuski državnici”, među kojima i bivši predsjednik republike Paul Dechanel,¹²⁷ izjavili su dr. Kežmanu sljedeće:

“1. da sve evropske vlade uvažuju tu činjenicu, što je u Hrvatskoj H[P]RSS dobila na izborima za konstituantu ovako jaku seljačku većinu; 2. da se među velevlastima sve to više uvidja, kako je od svih pitanja na mirovnom kongresu u Parizu najnesretnije riješeno pitanje Srednje Evrope i Podunavlja; 3. kako ni Francuzka nije za to, da Hrvatska bude podređena Srbiji, nego protivno: kako baš iz Pariza dolaze beogradskoj vladi savjeti, da se sa Hrvatima sporazume na temelju prave i podpune ravnopravnosti; 4. da se Hrvati ne trebaju istom brinuti za to, da za sebe dobiju javno mnjenje Zapadnih demokracija, jer da je to već sada podpuno na njihovoj strani, ali da je za to potrebno, da hrvatska republikanska većina, dodje u direktan saobraćaj s vladama i parlamentima zapadnih velevlasti i da će se u Parizu uvijek naći državnika – a prvi će biti on Dešanel – koji će učiniti sve, da do toga direktnoga saobraćaja dodje; 5. Sporazum između Hrvata i Srba ima se u Parizu formulirati (izraditi), a u Londonu potpisati”.¹²⁸

Sudeći prema razvoju političkih događaja u Kraljevini SHS, Radićeva izjava o zauzetosti “najuglednijih francuskih državnika” za rješenje hrvatskog pitanja bila je više plod njegovih želja nego rezultat stvarnih odnosa političkih snaga u versailleskoj Europi.

Držeći da je u Parizu učinio sve što je u tom trenutku bilo moguće, Kežman je u drugoj polovici ožujka 1922. napustio francusku prijestolnicu te se uputio preko oceana u SAD, gdje je trebao proširiti utjecaj Radićeve stranke među hrvatskim iseljenicima.

¹²⁶ Nav. Prema: “Kežmanova nota”, *PN*, 35/1922., br. 21, 1. Također vidi: M. KOVAČ, *Francuska i hrvatsko pitanje*, 215-216; B. KRIZMAN, “S. Radić”, 79. “Nota” je bila objavljena u *Slobodnom Domu*, ali je njezin tekst zaplijenjen. Kasnije su je objavile hrvatske i srbijanske novine. (“Sedamnaesta sjednica hrvatske republikanske zastupničke većine /7. sjednica HB/”, *SD*, 16/1922., br. 22, 1.)

¹²⁷ Dechanel je u vrijeme Kežmanova boravka u Parizu obnašao dužnost predsjednika senatskog odbora za vanjske poslove. (Vidi: D. B.[UBLIĆ], “Hrvati u Americi”, *JL*, 14/1925., br. 4905, 2.)

¹²⁸ “Sedamnaesta sjednica hrvatske republikanske zastupničke većine (7. sjednica HB)”, *SD*, 16/1922., br. 22, 1.

SUMMARY

CONTRIBUTIONS TO A POLITICAL BIOGRAPHY OF DR. LJUDEVIT KEŽMAN: FROM THE "MEMORANDUM" TO THE PEACE CONFERENCE IN PARIS TO HIS DEPARTURE TO THE UNITED STATES (1919-1922)

In the annals of Croatian political history during the first half of the 20th century, a significant number of Catholic priests played an important role in life of political parties active in the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes. Dr. Ljudevit Kežman, a priest of the archdiocese of Zagreb, was a prominent member of Radić's Croatian (People's-Republican) Peasant Party (H/P-R/SS). Along with fulfilling the duty of secretary of Main Committee of the Party, Kežman was also a representative in all of the parliaments between 1920 and 1929. As one of Radić's closest collaborators he took part in all the activities which the H(P-R)SS undertook in its struggle to win the support of the Croatian peasantry. Radić especially valued Kežman's knowledge of foreign languages (French, English, German and others) and thus on many occasions he sent him abroad as a special emissary of the party who was tasked with carrying out duties of a confidential nature. At the beginning of 1919 he was entrusted with the duty of finding a secure connection for delivering the "Memorandum" of the H(P-R)SS to the Peace Conference in Paris. Even though it is not clear whether the Memorandum ever reached the French capital, Kežman demonstrated that he could be trusted with sensitive matters. In Vienna two years later (1921) he made contact with Croatian political émigré circles there and with the representatives of the Hungarian revisionist government. As a result of Kežman's reliable information Radić was able to distance himself from their proclaimed goals and activities. In the spring of 1922 Kežman travelled to France where he presented politicians the "Note" which clarified the positions of the H(P-R)SS concerning the status of the Croats within the unified South Slav state. During his extended three year stay in the United States of America Kežman attempted to spread the influence of Radić's party among the Croatian emigrants resident there.

Key words: Clergy, Politics, Parliamentary Elections, Croatian Question, Political Emigration